

ВІРА, РОЗУМ І УНІВЕРСИТЕТ: СПОГАДИ І РОЗДУМИ

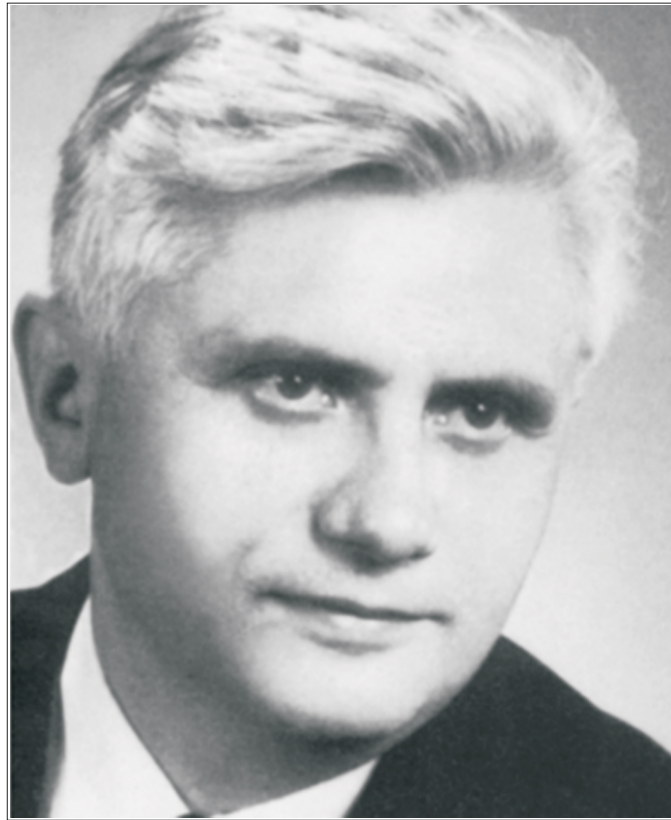
Лекція папи Бенедикта XVI у Регенсбурзькому університеті, виголошена 12 вересня 2006 р.

Вельмишановні пані та панове!

Це надзвичайно хвилююча для мене мить – повернутися до університету і мати можливість ще раз виголосити лекцію з цієї кафедри. Подумки я повертаюся до тих років, коли, залишивши позаду приємний період у Фрайзінгському інституті, я почав викладати у Боннському університеті. Це було у 1959 р. – у часи старої університетської професури. На окремих кафедрах не було ані асистентів, ані секретарів, зате були тісні, безпосередні стосунки зі студентами і, перш за все, між самими професорами. Ми зустрічалися до і після лекцій в кімнатах для викладачів. Контакти між істориками, філософами, філологами і, звичайно ж, двома богословськими факультетами були надзвичайно жвавими. Раз у семестр був так званий академічний день, коли професори усіх факультетів зустрічалися зі студентами з університету, у такий спосіб по-справжньому переживаючи досвід *universitas* – досвід, який полягав у тому, що (хоч різні спеціалізації іноді ускладнювали наше спілкування) ми були єдиним цілим, оскільки робили те, що ґрунтувалося на відчутті єдиного розуму в усіх його проявах; і ми несли спільну відповідальність за правильне використання розуму – це був надзвичайно живий досвід. Університет, безперечно, пишався двома своїми богословськими факультетами. Поза сумнівом, ставлячи питання про розумність віри, вони здійснювали працю, яка є обов'язковою складовою “єдиного цілого” *universitas scientiarum* (універсальності наук), навіть якщо не всі поділяли віру, яку теологи намагалися співставити із розумом як таким. Цей глибинний внутрішній зв'язок з універсумом розуму не урвався навіть тоді, коли поширилися чутки, що хтось із колег сказав: у нашому університеті було щось дивне – він мав два факультети, які займалися чимось, чого не існує – Богом. Незважаючи на такий радикальний скептицизм, весь університет безперечно сприйняв необхідність і доцільність питання про пізнання Бога розумом, і те, що цей процес має відбуватися у контексті традиції християнської віри.

Усе це пригадалося мені, коли я читав виданий професором із Мюнстера Теодором Хоурі уривок діалогу, котрий відбувся, ймовірно, 1391 року в зимовому таборі біля Анкари між високоєрудованим візантійським імператором Мануїлом II Палеологом і освіченим персом, котрий був знавцем християнства та ісламу, а також істин, що їх проголошують обидві релігії. Імовірно, імператор сам і записав його під час облоги Константинополя між 1394 і 1402 рр., і це пояснює, чому аргументи імператора детальніші, ніж аргументи його персидського співрозмовника. Діалог охоплює ши-

блікував проф. Хоурі, імператор зачіпає тему джихаду – священної війни. Імператор напевно знав, що в сурі 2, 256 сказано: “Немає примусу в релігії”. Як зазначають експерти, це – одна із сур раннього періоду, коли Мухаммед не мав влади і йому загрожувала небезпека. Але імператор, безперечно, знав і про вказівки, що були пізніше й зафіксовані у Корані, в яких йдеться про священну війну. Не вдаючись у деталі, такі як відмінність у ставленні до тих, хто має “Книгу”, і “невірних”, він надзвичайно гостро задає співрозмовнику основне питання про стосунки між релігією та насильством загалом, кажучи: “Покажи мені, що нового приніс Мухаммед, і ти знайдеш там тільки злі й негуманні речі, наприклад, його наказ мечем поширювати віру, яку він проповідував”. Після того, як імператор висловився так різко, він заходився докладно пояснювати, чому поширювати віру через насильство нерозумно. Насильство суперечить природі Бога та природі душі. “Богу не подобається кров; не діяти з розумом (συν λογῶ), діяти всупереч розуму – це суперечити природі Бо-

Йозеф Ратцігер – професор Регенсбурзького університету, 1969 р.

га. Віра народжується з душі, а не з тіла. Той, хто хоче привести іншого до віри, повинен уміти добре говорити і правильно обґрунтовувати, без насильства і погроз... Щоб переконати розумну душу, не потрібні жодна сила, жодна зброя, жодні засоби, котрі погрожують людині смертю...”

йшов настільки далеко, що твердив: Бог не обмежений навіть власним словом, і ніщо не змушує Його відкривати нам істину. Якби на те була воля Божа, то ми навіть ідолам поклонялися б.

надбаннями грецької думки, і це призводить до зустрічі, яка особливо помітна у пізнішій “дидактичній літературі”. Сьогодні ми знаємо, що грецький переклад Старого Завіту, зроблений в Олександрії, – так звана

Насильство суперечить природі Бога та природі душі. “Богу не подобається кров; не діяти з розумом (συν λογῶ), діяти всупереч розуму – це суперечити природі Бога. Віра народжується з душі, а не з тіла. Той, хто хоче привести іншого до віри, повинен уміти добре говорити і правильно обґрунтовувати, без насильства і погроз... Щоб переконати розумну душу, не потрібні жодна сила, жодна зброя, жодні засоби, котрі погрожують людині смертю...”

І тут перед нами постає дилема: різне розуміння Бога, а отже, відмінність конкретних релігійних традицій. Чи переконання в тому, що дія всупереч розуму суперечить природі Бога, є суто грецьке, чи воно завжди й по суті істинне? Я вважаю, що тут ми бачимо повну гармонію між грецькою філософською думкою в найкращих її проявах та вірою в Бога за Біблією. Змінивши перший вірш Книги Буття, Йоан починає Пролог свого Євангелія словами: “Від початку був логос”. Власне це слово вживає імператор: Бог діє *συν λογῶ* (з логосом). Логос означає водночас і розум, і слово – творчий розум, що являє себе власне як розум. Йоан, таким чином, сказав останнє слово у біблійній концепції Бога, і в цьому слові зійшлися й стали одним цілим усі шляхи біблійної віри, зазвичай важкі й звивисті. Споконвіку був логос, і логос – це Бог, говорить євангеліст. Зустріч біблійного послання з грецькою філософською думкою не була випадковою. Видіння св. Апостола Павла, в якому йому перекриті дороги в Азію, і сон про македонянина, котрий благав: “Перейди в Македонію і допоможи нам!” (пор. Діян 16, 6-10) – це видіння можна тлумачити як “концентрацію” фундаментальної необхідності зблизити біблійну віру і грецьку філософську думку.

Насправді таке зближення вже тривало певний час. Уже таємне ім'я Бога, що відкрилося у палаючому кущі, ім'я, яке виокремлює цього Бога з-поміж інших божеств, наділених численними іменами, і простими словами “Я є” об'явило Його існування, заперечуючи міф, подібно як Сократ намагався подолати міф як такий і піднятися над ним. У Старому Завіті процес, що розпочався з палаючого куща, увиразнюється у період вигнання, коли Ізраїлю, якого позбавили права на свою землю і культуру, об'являється Бог як Бог неба і землі, промовивши простою формулою, що відлунює словами з палаючого куща: “Я є”. Це нове розуміння Бога супроводжується певного стибу “просвітництвом”, яке дражливо висміює богів, котрі є лише творінням рук людських (пор. Пс 115). Таким чином, незважаючи на прикрий конфлікт із тими елліністичними поведирями, що сподівалися насильно пристосувати розуміння Бога до грецьких звичаїв та культу ідолів, біблійна віра в елліністичний період зустрічається з найкращими

Септуагінта, – більш ніж спрощений (і в цьому сенсі дещо незадовільний) переклад гебрейського тексту, однак він є незалежним текстовим свідченням, визначним та важливим кроком в історії Об'явлення, котрий призвів до зустрічі, що мала ключове значення для зародження й розповсюдження християнства. Тут має місце основоположна зустріч віри й розуму, справжнього просвітництва та релігії. Із самого серця християнської віри і водночас із серця грецької філософської думки, яка тоді долучилася до віри, Мануїл II мав можливість сказати: не діяти “з логосом” (*συν λογῶ*) – це суперечити природі Бога.

Щоправда, визнаймо, в пізньому Середньовіччі ми знаходимо у теології тенденції, котрі розривали цей синтез духу грецького і духу християнського. На противагу так званому інтелектуалізму Августина і Томи, Дунс Скот розробляє концепцію волюнтаризму, яка згодом призводить до заяв, що ми можемо знати Бога лише як впорядковану волю (*voluntas ordinata*). Поза нею існує царство Божої свободи, силою якої Він міг би діяти навіть наперекір тому, що вже було зроблено. Тут окреслюються позиції, які, поза сумнівом, близькі до ідей Ібн Хазма і можуть навіть підштовхнути до думки про, так би мовити, Бога-“самоправдя”, не обмеженого навіть істиною і добротою. Трансцендентність Бога та Його інакшість підносять так високо, що навіть наш розум, наше почуття істини і добра перестають бути справжнім віддзеркаленням Бога, неосаянними можливостями Якого довіку залишаються недосаянними і криються за Його діями. На противагу цьому, віра Церкви завжди наполягала, що між Богом і нами, між Його вічним Духом-Творцем і нашим сотвореним розумом існує справжня аналогія, у якій, – як твердить IV Латеранський собор 1215 р. – відмінностей набагато більше, аніж подібностей, проте не настільки, щоб знищити цю схожість та її мову. Бог не стає божественнішим, коли ми відштовхуємо Його далеко від себе в чистому та непроникному волюнтаризмі; радше, істинно божественний Бог – це Бог, Який являє Себе як *logos*, і як *logos*, діяв і діє, сповнений любові до нас. Безумовно, любов, як каже св. Павло “переввищує” (пор. Еф 3, 19) знання, тому вона здатна сприйняти більше за думку, залишаючись при цьому любов'ю Бога-логоса, *λατρεα* (служіння) якому в християнстві, цитуючи св. Павла, є *λογικη*, – служінням у гармонії зі споконвічним Словом і з розумом (пор. Рим 12, 1).

Це внутрішнє зближення між біблійною вірою та грецькою філософською думкою було подією надзвичайної важливості не тільки для історії релігій, але і для все-світньої історії – це подія, на яку ми повинні зважати й сьогодні.

Закінчення на 4-й стор.

Університет, безперечно, пишався двома своїми богословськими факультетами. Поза сумнівом, ставлячи питання про розумність віри, вони здійснювали працю, яка є обов'язковою складовою “єдиного цілого” *universitas scientiarum*.

рокий спектр систем віри, що містяться в Біблії та Корані і головним чином зосереджується на образі Бога і людини. Але водночас неминуче повертається до стосунків між, так би мовити, “трьома Законами” або “правилами життя”: Старим Завітом – Новим Завітом – Кораном. Я не маю наміру обговорювати це зараз; я хотів би зупинитися тільки на одному питанні – не дуже помітному в діалозі, – яке в контексті теми “віри і розуму” привернуло мою увагу і слугуватиме точкою відліку моїх роздумів.

У сьомій розмові (*διαλεξις*), що її опу-

Ось ключове твердження в аргументації проти примусового навернення: діяти всупереч розуму – це суперечити природі Бога. Видавець, Хоурі, коментує: для імператора, візантійця, вихованого грецькою філософією, це твердження очевидне. Проте у мусульманському вченні Бог абсолютно трансцендентний. Його воля не пов'язана з жодною нашою категорією, зокрема з категорією раціональності. У цьому контексті Хоурі цитує твір відомого французького дослідника ісламу Р. Арнальдеса, який зауважує, що Ібн Хазн за-